

5-ки класстың «Тыва дыл» деп өөредилгө номунга рецензия

Авторлары: Е.М. Куулар, Ч.М.Тюлюш, Ч.А. Сарыглар, Т.Б. Оюн

Ниити өөредилгэ черлеринге шенелделиг 5-ки класстың «Тыва дыл» ному Күрүнениң федералдыг өөредилгэ стандартының негелдelerинге дүүштүр тургустунган. Ону Тыва Республиканың өөредилгэ болгаш эртем ямызы 2022 чылда сумелээн

чылда сүмөлээн 5-ки класстын «Тыва дыл» номунда кирген материал эртемниин, системнииниң болгаш дес-дараалашкааның, көргүзүглүүнүн, өөредилгениң амыдырал-бile холбаалының, мөдерелдинин принциптеринге үндезилеттинген. Темалар дыл эртеминиң дараазында көзектерин өөрениринче уланган: фонетика, орфоэпия, графика, сөс тургузуу, сөс чогаадылгазы, лексика, фразеология, морфология.

Дылдың бо адырларын өөредип тура, уругларның харылзаалыг чугаазын саизырадырынч, шын бижилге дүрүмнерин шингээдип алтырынчे уганланган ажылдарның хевирлерин киирген. Программа материалы уругларның назынчылдарында онзагайларынга дүткүп турар. 2016 чылда үнген «Тыва дыл» хар айы-бile онзагайларынга дүткүп турар. Чылда үнген «Тыва дыл» номунга деннээрge, бо ном уругларның шингээдип алыр ужурлуг эргежок чугула билиглерин-дүрүмнерни, тодарадылгаларны, тайылбырларны делгеренгей, тода бергени-бile онзаланып турар. Чижээлээрge, чүве аттарының падежтерин өөредип тура-ла, падеж кокумактарының вариантыларын кирип, оларның сөске каттыжар чурумун, шын бижилгезин тайылбырлаан. Ол ышкаш падеж хевиринде чүве аттарының синтаксистиг хулээлгелерин чедимчелиг кылдыр киирген.

Кылдырып киирген. Өөредилгө ному янзы-бүрү утка-шынарлыг медээлерин киирен сөзүглелдер-бile байлак: төрээн дылдың ужур-дузазы, чоннуң ужур-чаңчылдары (51, 133), төөгүлүг болуушкуннар (54, 56, 128), сураглыг кижилер (53, 62, 66, 68, 79, 88, 107), өске чоннарның амьдыралы дээш оон-даа өске. Бo сөзүглелдер, дыл эртеминин билиглери-бile чепсеглээринден аңгыда, уругларны хайгаарал, деңнеп, сайгарып, бөлүктеп билир болуунга чаңчыктырар, делгем делегей көрүүшкүнүг болуунга ужур-дузазы улуг. Ол ышкаш сөстерниң лексиктиг утказын тайылбырлыг словарь дузазы-бile тодарадырда алгаларны база сураглыг кижилер дугайында мергежилгеде өске номнардан азы интернеттен немей медээлер тывар ажыл берип туары эки. Мындыг хевирлиг ажылдар уругларны дилеп-тыварынга, эжеш кылдыр, бөлүктеп ажылдаарынга чаңчыктырар. Номда уругларның назы-харынга, сонуургалдарынга дүгжүп туар өңнүг чарааш чуруктарны кииргеш, янзы-бүрү хевирниң онаалгаларын киирген.

Хевирниң онаалгаларын кииргөн. Сөстерниң, домактарның фонетиктиг, морфемниг, морфологтуг, синтаксистиг сайгарылгазын кылышынга даалгаларны хөй удаа кииргени уругларның ук билигерни хандыр шингээдип алышынга ужур-дузалыг. Ол ышкаш өөредилге номунда кирген сөзүглел, схема, таблица хевиринде даалгалардан херек чүүлдерни уштуп ап билиринге чаңчыктыр арганы берип

турар. Орфографияның берге дүрүмнериң сактып алышынга таарымчалыг шүлүктөрни кирип кааны кончуг эки (60, 64, 98, 103, 107).

Өөредилгө номунда дидактикалык материал теория билиглерин чогуур деннелге быжыглаар арганы берип турар. Мергежилгелерниң кол кезээн сөзүглелдер тургузуп турар. Ук сөзүглелдерниң утка-шынары 5 класс уругларның назы-харынга дүркүп, чарааш мөзү-бүдүштүг кижиини хевирлээринге, эртемнер аразында харылзааны быжыглаарынга улуг үлүүн кирип турар. Номнуң база бир чедимчелиг талазы-кыска тайылбырлыг словарыны капсырылгада кииргени.

Өөредилгө номунун әки талалары-бile чергелештир чедир ажылдан кылсыр чүүлдер бар.

76 дугаар мергежилгеде даалгазы тодаргай эвес. Фонетикага хамаарыштыр берген дүрүмде болгаш УК темага хамаарыштыр берген мергежилгелерде терминнерни чаңгыс аайжыдар, кадыг, чымчак ажык үннериң ылгалын мөөн-даа тода тайылбырлаза чогуур.

Лексика кезээнде контекстиг антонимнэр дугайында берип турар болгандა, контекстиг синонимнэрни база бээр болза эки.

Інчангаш 5-ки класстың тыва дыл эртеминге өөредилге ному амғы үенин негелдезинге дүгжүп турар, уругларның дыл дугайында билиглерин делгемчилип, харылзажылганың аргаларын, өөредилгениң бүгү талалыг ажыл-чорудулгазын боттандырынчे уғланган сорулгаларны чедип алыр арганы берип турар.

Рецензент:

**Каа-Хемкожууның Усть-Бурен
муниципалдыг иинти билиг
ортумак школазында дээди
категорияның тыва дыл башкызы**

Ч.Э. Балчый

